

Els pobres i què fer-ne: un debat de l'època de la Restauració a Europa i a Itàlia

per *Stuart Woolf*

«Un cri d'alarme, parti naguère des Iles Britanniques, a retenti en Europe, y a répandu une terreur universelle. Il a signalé l'invasion d'un fléau qui menacerait la prospérité sociale, le repos du monde et la civilisation elle-même; une dénomination nouvelle a même été imaginée pour désigner ce nouveau péril. De toutes parts on a craint de voir surgir une nuée d'indigens; déjà quelques personnes ont cru la voir se montrer; on a supposé que son extension n'aurait plus de bornes. Le péril a été admis comme constant, quoique dénué de preuves; dès-lors, on s'est, à l'envi, efforcé de découvrir les causes, d'indiquer les remèdes. On s'en est pris à l'excès de la population, aux mariages, aux manufactures, aux grandes villes; mais, c'est surtout aux conséquences du régime des secours publics qu'on a attribué la calamité, dont l'imagination était frappée.»¹

Nou anys abans que Karl Marx es referís a l'espectre del comunisme, Joseph-Marie de Gérando evocava la por del pauperisme per tal de combatre les segons ell errades i perilloses conclusions que els contemporanis en deduïen. El pauperisme, paraula que va esdevenir d'ús habitual a Anglaterra a partir del 1815 i a França a partir del 1823,² era considerat com un fenomen nou. Hom l'interpretava en general en termes de la teoria malthusiana dels casaments primerencs i el consegüent creixement incontrolat de la població o bé de la dels economistes polítics, en la qual actuaven com a forces causals la divisió del treball i la urbanització. Gérando opinava que calia tornar a les seves justes dimensions l'obsessió pel que ell considerava una fase transitòria d'un problema antiquíssim i controlable, i que calia fer-ho precisament perquè aquesta obsessió posava en dubte dues valors fonamentals i complementàries: el progrés tecnològic i la caritat cristiana. Les seves idees són importants a causa de la seva influència, a l'Europa occidental (tret de la Gran Bretanya), en el que hom considerava les qüestions bàsiques de la Restauració: l'assistència als pobres i els principis de l'administració pública.

En la mesura que s'ocupa dels pobres, la historiografia del Risorgimento es limita en general a parlar de l'entusiasme del Cavour jove per la *Poor Law*

1. J. M. DE GÉRANDO, *De la bienfaisance publique*, 4 vols. (Brussel·les 1839), p. 454.

2. *Shorter Oxford English Dictionary* i *Le Grand Robert de la langue française*, s.v.

Reform anglesa del 1834, potser amb una referència de passada a l'indigest tractat de Petitti di Roreto sobre les institucions benèfiques i les presons.³ El pauperisme i la beneficència són considerats problemes socials menors dins la història del Risorgimento, en contrast, per exemple, amb el seu paper a l'Anglaterra de començos del segle XIX o en els prolegòmens de la revolució del 1848 a França. Se'ls esmenta en tots els estudis de la formació intel·lectual de Cavour, però com un tema que afecta només la seva primera època i que té un interès passatger, i poca cosa més. Tots aquests estudis acaben establint un contrast simplista entre modernitat i tradició, la primera encarnada en les valors liberals del mercat i l'estat laic, la segona en el pes mort de l'Església, amb el seu ròssec de pràctiques caritatives anacròniques.

La realitat, com sempre, era molt més complicada. En els anys trenta i quaranta del segle passat el model de producció capitalista proposat pels economistes polítics anglesos va provocar reticències considerables i perplexitat entre molts progressistes italians, els quals, seguint els escrits de J.B. Say i de Sismondi, assenyalaven els seus efectes negatius sobre la distribució. D'una manera semblant, la radical reforma anglesa de la *Poor Law* va suscitar reaccions contradictòries i dubtes importants a Itàlia a causa de les seves possibles conseqüències per a l'estabilitat social. Els escrits de Gérando van contribuir molt a formar les idees dels liberals moderats italians (encara que no les de Cavour) justament perquè era un partidari decidit del progrés material i de l'industrialisme que feia, al mateix temps, unes propostes pràctiques sobre els mecanismes de beneficència que oferien garanties d'estabilitat social, gràcies a la seva incorporació de l'utilitarisme modern. En aquest article intentaré de demostrar que els debats europeus sobre la caritat i la beneficència van ajudar significativament els moderats italians a elaborar un model de col·laboració entre estat i societat que, en termes del paper rector de l'administració, semblava menys flexible i, doncs, menys incontrolable que no el model anglès.

En aquesta qüestió, com en la majoria de les relacionades amb la pobresa, és útil d'adoptar una perspectiva de durada una mica llarga. Un punt de partida convenient pot ser el final del segle XVIII, època en la qual els reformadors i els intel·lectuals italians van prendre una part activa en les discussions i els experiments reformistes de la Il·lustració. Un exemple d'això és l'important debat sobre què calia fer amb els pobres, en el curs del

3. C. CAVOUR, *Extrait du rapport des commissaires de S.M. Britannique ... sur l'administration des fonds provenant de la taxe des pauvres en Angleterre* (Torí 1835), rep. a C. CAVOUR, *Scritti di economia 1835-1860*, a cura de F. SIRUGO (Milà 1962); C. I. PETITTI DI RORETO, *Saggio sul buon governo della mendicizia, degli istituti di beneficenza e delle carceri*, 2 vols. (Torí 1837). Qui millor ha tractat les idees de Cavour sobre la pobresa ha estat R. ROMEO, *Cavour e il suo tempo (1810-1842)* (Bari 1969), ps. 400-450 i 546-564.

qual Lodovico Ricci, el més destacat ministre d'Ercole III de Mòdena, va escriure l'exposició sens dubte més coherent de la molt dura actitud adoptada per la majoria dels crítics de la beneficència de la Il·lustració tardana.⁴

En el tractat de Ricci, igual com a les discussions coetànies entorn dels *dépôts de mendicité* a França i en els atacs radicals contra els *poor rates* a Anglaterra a finals de la dècada de 1790, les qüestions debatudes eren fonamentalment dues: la primera, la relació entre l'assistència i el nombre de pobres; la segona, les formes de beneficència. Per als crítics més conseqüents, com Ricci o F.M. Eden,⁵ la quantitat de pobres depenia directament de la disponibilitat de recursos assistencials. Ningú no negava l'existència dels pobres, ni tampoc que algunes categories d'aquests –sobretot els infants, els invàlids crònics, les vídues i els vells– sempre necessitarien ajut. Però els crítics, tant si, en altres matèries, eren conservadors com si eren progressistes, estaven convençuts que la immensa majoria dels qui es refiaven de la beneficència, o fins i tot l'exigien com un dret, no eren autèntics necessitats, sinó que es miraven la caritat com una alternativa còmoda del treball. Si es reduïen dràsticament els recursos de la caritat i s'hi controlava rigorosament l'accés, el nombre de pobres disminuiria ràpidament i hi sortirien guanyant la societat, l'economia i la salut moral dels pobres mateixos.

Dur a terme un canvi tan radical comportava propostes pràctiques sobre les formes més adequades de beneficència, les quals calia que fossin alhora un dissuasiu per als falsos pobres i que garantissin una ajuda adequada per als necessitats de debò. Les dues opcions alternatives bàsiques, aplicades des de feia segles, eren assistir als indigents tot deixant-los en llibertat o tancar-los en institucions creades expressament per això. Cada país va produir un nombre considerable de variacions sobre aquests dos temes principals. L'assistència lliure podia anar des de l'ajuda en espècie o l'aprenentatge fins als subsidis dels salaris del notori *Speenhamland system*; les formes de concentració incloïen els hospitals generals d'Itàlia i de França, els *dépôts de mendicité* francesos i les *workhouses* angleses.

A Anglaterra, on l'assistència lliure havia estat institucionalitzada per les *Poor Laws* elisabetianes, la reacció contra el seu cost ressorgia periòdicament a cada època de crisi econòmica, com en la darrera part de la dècada de 1790, en els anys immediatament posteriors al 1815, i finalment en l'atac radical de 1830-1834, que havia de culminar en la *New Poor Law*. Encara que hi havia qui defensava l'assistència lliure, especialment entre el grup d'evangèlics seguidors de Wilberfoce encapçalat per Sir Thomas Bernard, la

4. L. RICCI, *Riforma degli istituti pii della città di Modena* (Mòdena 1787).

5. F. M. EDEN, *The state of the poor; or, an history of the labouring classes in England, from the conquest to the present period...*, 3 vols. (Londres 1797).

iniciativa va estar sempre en mans dels seus crítics, en bona mesura perquè l'existència mateixa d'un sistema nacional de contribucions per als pobres pagades pels caps de família constituïa un motiu de queixa ben tangible. Cal tenir present, però, que, com de costum, el debat anglès ignorava pràcticament totes les experiències estrangeres, fins i tot les «modernitzades», com els *dépôts de mendicité* o els sistemes de visites als pobres i de creació de llocs de treball d'Hamburg, dels quals va publicar una descripció en anglès el baró Von Voght el 1796 i el 1817. De fet, tot i que, el 1832, els comissionats parlamentaris van demanar informació sobre sistemes de beneficència estrangers, no van esperar rebre'n les respostes abans de presentar el seu informe.⁶

A França, la Revolució va assenyalar la represa de la iniciativa per part dels filantrops oposats a la duresa dels crítics de la Il·lustració tardana. El *Comité de Mendicité* (1790-1791), presidit per La Rochefoucault-Liancourt, reforçant els arguments humanitaris amb la Declaració dels Drets de l'Home, va arribar a la conclusió que els pobres, si no podien mantenir-se ells mateixos, tenien dret a l'assistència de l'estat.⁷ Encara que les recomanacions del comitè no van tenir efectes pràctics, en els ambients de l'administració l'interès pels millors mètodes d'aconseguir un sistema de beneficència eficient, però humanitari, es va mantenir molt fort. La col·lecció més important de treballs sobre sistemes de beneficència a Europa i als Estats Units va ser publicada per una eminència grisa del consolat, Adrien Duquesnoy,⁸ i Gérando va aprofitar el seu càrrec de secretari general del Ministeri Imperial de l'Interior i, més endavant, de representant del govern a la Toscana i als tot just annexats estats de l'Església per a proposar una racionalització dels sistemes caritatius. És cert que la tàctica repressiva en el tracte dels pobres es va reforçar sota Napoleó, amb la introducció del codi penal i l'extensió dels *dépôts de mendicité* a tots els departaments.⁹ Però la contrapartida d'això va ser l'afirmació per part de Gérando de la necessitat d'elaborar mètodes d'identificació dels desemparats autèntics i de l'obligació d'assistir-los. La seva contribució més important va ser probablement la rehabilitació de l'assistència als pobres en llibertat: una comissió especial va

6. J. R. POYNTER, *Society and pauperism: English ideas on poor relief, 1795-1834* (Londres 1969), p. 87 i passim.

7. A. FORREST, *The French Revolution and the poor* (Oxford 1981).

8. «Recueil de mémoires sur les établissements d'Humanité», anys VII-XIII, 39 números en 18 volums. El 1820 Gérando recordava que, quan va produir-se, el 1814, la dramàtica caiguda de Napoleó (que va estar a punt de posar fi a la seva pròpia carrera), ell tenia la intenció de continuar la col·lecció de Duquesnoy, però d'una manera que en facilités les aplicacions pràctiques (*vid. Le Visiteur du pauvre* [París 1820], p. 14, n. 1).

9. S. WOOLF, *The poor in Western Europe in the eighteenth and nineteenth centuries* (Londres - Nova York 1986), ps. 103-109 i 134-136.

ser nomenada el 1809, les recomanacions de la qual van ser dutes a la pràctica a París el 1816.¹⁰

Els estats italians tenien xarxes d'institucions benèfiques antigues i relativament ben dotades. L'existència d'aquestes institucions i un difús sentit religiós d'obligació moral, reforçat per la presència del papat, en feien camp adobat tant per a les activitats filantròpiques com per a les crítiques racionalistes d'aquestes, com ara les de Ricci. La coexistència d'aquestes actituds contradictòries va consolidar-se durant els anys de dominació francesa. D'una banda, les institucions caritatives van ser sotmeses a una rigorosa reforma administrativa, alhora que s'establien pertot arreu presons i *dépôts de mendicité* com a part de la repressió napoleònica de la mendicitat. De l'altra, Itàlia –o, més exactament, Florència i Roma– va esdevenir terreny d'experimentació per al desenvolupament de sistemes de beneficència més «científics». Com Gérando recordaria més tard, l'organització del sistema d'assistència pública de la Restauració a París, del qual ell va ser responsable principal, va estructurar-se segons el model de la de Roma.¹¹

En acabar-se les guerres napoleòniques, la diferència d'actituds respecte a la beneficència entre Anglaterra i els països continentals va fer-se més marcada. A Anglaterra l'assistència als pobres en llibertat, encara que continuava sota una gran varietat de formes locals (de les quals la versió dels subsidis del *Speenhamland system* era només un exemple), era cada cop més atacada amb acusacions de ser cara, de malbaratar els recursos i de minar la independència dels treballadors. A l'Europa continental, tot i que va continuar havent-hi presons i asils (com els *dépôts de mendicité*), hom considerava que un sistema racionalitzat i modern de beneficència que deixés els pobres en llibertat era, com l'ensenyament, un pilar essencial de la cohesió social. El procediment que li donava modernitat –les visites personals dels benefactors– proporcionava una via per a la rehabilitació per l'exemple moral, aplicable tant a la generalitat dels pobres que vivien en les seves pròpies cases com als rèprobes tancats a la presó.

Però si Anglaterra i els països del continent diferien en el to dominant a les actituds socials, el discurs sobre la pobresa contenia sovint elements nous comuns a tots. La necessitat de distingir entre els meritoris i els indignes, entre l'autèntica i la falsa indignència, era un tòpic, naturalment. El que era nou en comparació amb èpoques anteriors, per la manera com condicionava el llenguatge mateix del debat, era el reconeixement del fet que la justificació de l'assistència als pobres ja no podia formular-se en els termes tradicionals d'inspiració religiosa. Els crítics de la caritat cristiana havien aconseguit de

10. J. M. DE GÉRANDO, *Le Visiteur du pauvre* (París 1820), ps. VI-VIII, i *ibid.* 3a. edició (París 1826), ps. 398-402.

11. *Le Visiteur* (1826), ps. 396-397.

desviar el tema de la discussió de l'obligació moral a la relació dels pobres amb el progrés de la societat. Encara que no haguessin d'abandonar per força les seves motivacions religioses, els filantrops es veien obligats a concedir la primacia a les defenses socials i administratives de la beneficència i a desplaçar a una posició accésoria els arguments morals, els quals, d'altra banda, ara tendien a ser exposats en llenguatge secular.

A l'època de la Restauració, el debat sobre la pobresa girava al voltant de tres aportacions teòriques fonamentals de les darreries del segle XVIII. La primera era el teorema malthusià, segons el qual la població sempre tendeix a multiplicar-se en progressió geomètrica, mentre que l'increment dels recursos de subsistència només progressa aritmèticament. La conseqüència que en deduïen els malthusians més extremistes era que la beneficència era no sols inútil, ja que no podia modificar aquesta llei fèrria, sinó també perillosa, per tal com contribuïa a accelerar-ne la verificació. Per als malthusians moderats la beneficència també era indesitjable, perquè facilitava els casaments primerencs. El segon dogma que condicionava el debat sobre què calia fer amb els pobres era el dels economistes polítics. Els seus arguments de l'època de la Restauració repetien en general els de F.M. Eden en el seu *The State of the Poor* (1797), que aplicava les teories d'Adam Smith d'una manera totalment convencional: la beneficència distorsionava el mercat de treball, no creava feina, desviava capital fora dels canals apropiats i ni tan sols no servia per a eliminar la mendicitat. A l'època de la Restauració, Malthus i Smith eren punts de referència obligatoris en el debat sobre la pobresa no sols a Anglaterra, sinó també a la resta d'Europa, però Jeremy Bentham, l'utilitarisme del qual constituïa la tercera de les aportacions teòriques a què acabo de referir-me, feia encara un paper més principal a la discussió, probablement perquè els seus arguments i la seva manera d'abordar la qüestió derivaven tan directament d'un nucli central de metodologia il·lustrada –les aplicacions pràctiques del coneixement científic i administratiu– i podien, doncs, ser esgrimits i adoptats amb la mateixa facilitat tant pels crítics de la beneficència com pels seus defensors.

Bentham va passar a interessar-se per la beneficència el 1796, uns anys després d'haver exposat els seus plans per a un Panòpticon o presó racional. A diferència dels malthusians i els economistes polítics, ell no tenia cap dubte sobre la necessitat que l'estat intervingués per garantir la subsistència dels pobres, a causa de la insuficiència evident de la caritat privada i del perill de revolta social en el cas d'abolició pura i simple de la *Poor Law*. Bentham compartia la preocupació general pels efectes negatius de la beneficència lliure sobre la diligència dels treballadors i era partidari del principi de «menor elegibilitat», que postulava que viure de caritat havia de ser sempre més desagradable que treballar. Encara que el seu intent de conciliar la responsabilitat pública amb la iniciativa privada va donar lloc a la proposta, típicament excèntrica i poc realista, de crear una Companyia Nacional de

Beneficència per a «l'explotació dels pobres», no hi pot haver cap dubte sobre la influència directa que el seu pensament i les seves observacions van tenir, per l'intermediari d'Edwin Chadwick, en la formulació de la *Poor Law* del 1834.¹² Però Bentham va influir molt no solament en el context concret de la *Poor Law* anglesa, sinó més àmpliament, a causa de la seva insistència en el «millorament» com a marca de progrés i civilització. Aquest millorament calia traduir-lo en mesures basades en una informació suficient, obtinguda a través de la recollida sistemàtica de dades quantitatives, i en l'aplicació de criteris racionals i científics a l'administració de la societat. En aquest sentit, les seves preocupacions eren molt semblants a les dels administradors napoleònics.

Són precisament les qualitats d'utilitat científica i administrativa que expliquen l'atracció exercida, a Gran Bretanya i a la resta d'Europa, pel notable aventurer americà de les darreries del segle XVIII Benjamin Thompson, comte de Rumford (1753-1814). Lleial a la metròpoli durant la guerra d'independència, ennoblit per Jordi III, va dedicar-se a fer experiments sobre la calor i la llum, gràcies als quals va ser elegit membre de la Royal Society. Va passar més tard a Baviera, on, primer, va reorganitzar l'exèrcit i, després el 1789, va posar en pràctica l'acreditada teoria segons la qual calia treure profit de la repressió de la mendicitat obligant els captaires de Munic a fer de teixidors en un asil-taller organitzat a l'estil militar. Com a fàbrica, l'asil muniquès va resultar, com tants altres intents semblants, un fracàs, però com a exercici de relacions públiques va ser un èxit remarcable. Al regne de Baviera mateix, va dur a l'adopció de les propostes de Rumford per a una racionalització de la beneficència a escala nacional (1806-1808): la mendicitat va ser prohibida, es va disposar que es proporcionés feina als aturats, voluntàriament en asils, o a la força en un casa de correcció, i es van prohibir els casaments entre indigents (amb sòlides raons malthusianes); però també es va fomentar la caritat a domicili, amb la creació de cases de préstecs a les ciutats i amb assistència als necessitats, identificats a base de visites periòdiques. Fora de Baviera, Rumford va fer-se famós sobretot per les seves recomanacions per a la provisió als pobres d'aliments barats però nutritius, amb els quals havia experimentat a Munic. De tornada a Anglaterra, va ampliar els seus experiments d'aplicació de la ciència a la gestió de la llar amb demostracions de com construir estris de cuina econòmics i fogons damunt els quals els indigents podien cuinar les seves sopes econòmiques, i també xemeneies per a cases benestants que estalviessin combustible i escalfessin millor les habitacions més que no l'aire de fora. A Anglaterra, actualment, se'l coneix sobretot com a fundador de la Royal Institution (1802), basada

12. POYNTER, *Society and pauperism*, ps. 118-144; M. E. ROSE, *The relief of poverty 1834-1914* (Londres 1972); K. WILLIAMS, *From pauperism to poverty* (Londres 1981).

en el model de l'Institut francès a l'època del Directori i de Napoleó, els objectius de la qual eren la recerca i la difusió dels coneixements pràctics. Va casar-se amb la vídua de Lavoisier, el químic mort a la guillotina, de la qual es va divorciar més tard, i va passar els darrers anys a Auteuil, recés de savis francesos desil·lusionats i una mica antinapoleònics.¹³

En el punt àlgid de la seva fama, Rumford va ser comparat amb Benjamin Franklin, un exemple vivent de com fins i tot una «nació senzilla» podia produir un filòsof i científic del mateix nivell que els millors d'Europa pel que fa a les arts, la ciència i la vida social. No sabem si, amb les seves xemeneies modificades, va augmentar la comoditat de pràcticament totes les cases benestants angleses (i més tard de les d'Edimburg i de Dublín, on també va residir), però del que no hi ha dubte és que la seva reputació va basar-se en la seva actuació en el camp de la filantropia. A França, la descripció del seu projecte bavarès aviat va ser traduïda, l'any VII de la República (1798), per Duquesnoy, i el seu retrat va ser imprès en el frontispici del volum xxxiii de «La Décade Philosophique», l'any 1802, acompanyat d'un elogiós article biogràfic signat per J.B.Say. Més important que tot això, però, és el fet que les seves sopes econòmiques van ser adoptades per l'administració napoleònica com el mitjà més eficaç de salvar els pobres de morir de fam durant el terrible hivern de 1811-12. A Anglaterra, encara que segurament no van influir directament en el debat sobre la *Poor Law*, les seves propostes de donar petites parcel·les als pobres i de com alimentar-los van ser citades constantment i reimpresses encara el 1847 a Dublín i el 1851 a Londres. Parcel·les perquè els pobres hi conreessin patates, gelatina d'ossos i brou de cereals per repartir als afamats eren, embolcallades en el llenguatge precís de la ciència i l'estadística, receptes populars al segle XIX perquè constituïen exemples de «l'art de proveir amb poc cost aliments sans i acceptables al paladar», cosa «tan oportuna en els temps que corren».¹⁴

13. *Collected works of Count Rumford*, ed. de S. C. BROWN, 5 vols. (Boston, Mass., 1968-1970); F. REDLICH, *Science and charity: Count Rumford and his followers*, «International Review of Social History», xvi (1971), ps. 184-216. Per a la millor narració de les experiències bavareses de Rumford, *vid.* M. DUNAN, *Napoléon et l'Allemagne. Le système continental et les débuts du royaume de Bavière, 1806-1810* (París 1942), ps. 84-85, 136-137, 478-479 n. 55, 491 n. 71, i 532 n. 14.

14. *Public characters, or Contemporary biography, containig memoirs of the following personages: Lord Nelson. Sir B. Thompson. Marquis Cornwallis. Bushrod Washington. John Wolcott M. D. John Horne Tooke. Dr. Jenner, and General Bowles* (Nova York 1805), ps. 11-24; «La Décade Philosophique», xxxiii (20 germinal, any X), ps. 81-91; WOOLF, *The poor of Western Europe*, ps. 92-93; *To Those in Authority. Count Rumford's essays on the management of the poor, and industrial occupation for Soldiers in Barracks, are so applicable to the present times, that no apology can be necessary for their republication* (Londres 1851); *An Essay on Food, and particularly on feeding the poor, exhibiting the science of nutrition, and the art of providing wholesome and palatable food at a small expense. By count Rumford. Edited by Sir Richard Musgrave, Bart* (Dublín 1847).

També els filantrops italians van participar en el debat internacional que van suscitar els suggeriments de Rumford, en 1801-1802 i més endavant, en períodes de fam com els de 1815-17 i 1821, amb comunicacions a societats erudites, com l'Accademia dei Georgofili, en les quals discorrien sobre les possibilitats de reciclatge dels ossos bullits a base de triturar-los o sobre els costos relatius dels brous de carn i de verdura.¹⁵

Rumford és, doncs, un personatge important en la transició de la Il·lustració a la Restauració pel que fa a les actituds davant la beneficència. Les seves idees i les seves experiències pràctiques no eren pas noves i és gairebé segur que devien molt a un savi i cosmopolita filantrop alemany, poc conegut, el baró Caspar von Voght, que, a la dècada del 1770, havia passat 18 mesos a Anglaterra visitant presons, asils i institucions benèfiques, i s'havia encarregat de la reorganització de la beneficència successivament a Hamburg, Viena i Roma.¹⁶ Però a Von Voght, personatge pràcticament desconegut als països occidentals fora dels restringits cercles filantròpics, li mancaven les qualitats de publicista que distingien Rumford.

No és, doncs, per l'originalitat que les propostes de Rumford van tenir influència, sinó perquè, amb la seva insistència sobre la necessitat d'equilibrar despeses i beneficis i de trobar maneres pràctiques de fomentar el treball, reflectien els valors essencials de la filantropia científica. Com deia, en 1801-02, un seu biògraf anònim, els seus experiments havien demostrat que «amb una porció molt petita d'aliments sòlids n'hi ha prou per a calmar la fam i mantenir la vida i la salut, i, doncs, que en qualsevol país es pot subvenir a les necessitats del més robust i més treballador dels homes amb unes despeses mínimes». Rumford era «un enemic declarat de la distribució poc assenyada d'almoines, car, segons la seva opinió, res no contribueix tan poderosament com això a fomentar l'ociositat i la immoralitat entre els pobres i, doncs, a perpetuar tots els mals de la societat, que neixen del predomini de la misèria i la mendicitat... L'assistència més segura i eficaç que hom pot donar als miseriosos és la que hom pot proporcionar amb la creació d'un establiment general que els doni una ocupació útil i els proveeixi a bon preu del necessari per a viure», sigui en forma d'«asil o d'escola d'ofici a petita escala» a cada parròquia.¹⁷

15. G. CARRADORI, *Ricetta di un brodo per i poveri*; i G. PALLONI, *Sopra la così detta zuppa alla Rumford*, «Atti dell'Accademia dei Georgofili», v, 1 (1802-1804), ps. 353-372; C. RIDOLFI, *Risultato dell'uso di zuppe economiche*, «Continuazione degli Atti della R. Accademia dei Georgofili», I (1818), ps. 170-175; G. GAZZERI, *Memoria sul più economico impiego delle sostanze alimentari*, «Continuazione degli Atti della R. Accademia dei Georgofili», IV (1821). Cf. ROMEO, *Cavour*, p. 98 n. 4.

16. POYNTER, *Society and pauperism*, p. 87; GÉRANDO, *Le Visiteur* (1820), p. VI; ID., *De la bienfaisance* (1839), vol. I, p. 131 n. 1.

17. *Public characters*, ps. 20-21.

Gérando era alhora un home de múltiples coneixements i un funcionari molt experimentat. Les seves nombroses publicacions, que van del Directori fins als anys quaranta, reflecteixen l'evolució d'interessos intel·lectuals típica de la seva generació: passen de les explicacions sensacionalistes de l'adquisició del coneixement i del progrés de la civilització humana, en els escrits de joventut, als treballs de l'època de la Restauració sobre ensenyament primari, beneficència, progrés moral, dret administratiu i industrialisme. La seva vasta experiència de govern –secretari general del ministeri de l'interior napoleònic, delegat responsable de l'annexió de Gènova, la Toscana, els Estats de l'Església i Catalunya a l'Imperi, conseller d'estat durant la Restauració i, finalment, membre de la Cambra dels Pars– va refermar la seva primerenca fe en les possibilitats – i la necessitat per a la continuïtat del progrés– d'una administració racional basada en la recollida sistemàtica d'informació útil. Filantrop fins a la mort, Gérando se singularitzava per la seva conciliació de les obligacions morals de la caritat amb la defensa de les formes més modernes de desenvolupament econòmic.

Les seves idees, les va exposar en dues obres, cada una de les quals va ampliar considerablement més endavant per tal d'incorporar-hi el màxim possible de dades factuais comparades i per tal de discutir i refutar les proposicions de les escoles anticaritatives, tant les malthusianes com les dels economistes polítics. *Le Visiteur du pauvre*, publicada per primera vegada, el 1820, amb 158 pàgines, va arribar-ne a tenir 548 a la tercera edició, del 1826. En els anys trenta, a més d'una quarta edició francesa (1837), van sortir-ne traduccions a Anglaterra (1833), als Estats Units (1832 i 1846) i a Itàlia (1834), i més tard va ser traduïda a l'alemany (1843 i 1846) i a l'estat espanyol (1852). *Le Visiteur du pauvre* tractava dels mètodes per a aconseguir una beneficència privada efectiva. *De la bienfaisance publique* (1831, ampliada a quatre volums en la segona edició, del 1839) n'era el complement lògic, un treball sobre les formes públiques d'assistència i sobre la relació entre beneficència pública i privada. A més de presentar l'estudi probablement més complet de les institucions caritatives d'Europa occidental de la primera meitat del segle XIX, Gérando oferia un model alternatiu de la recent experiència anglesa de la *Poor Law Reform* que resultava particularment atractiu per als liberals moderats dels anys trenta i quaranta gràcies a la seva capacitat de satisfer alhora, a través de la intervenció del govern, les demandes de la caritat cristiana i les del progrés econòmic.

Per a Gérando, la indústria era el motor del progrés, el generador de riquesa nacional que havia reduït les dimensions de la misèria, malgrat l'augment de la població. Als lectors del final del segle XX moltes de les observacions d'aquest vell i pompós personatge de la Restauració ens sorprenen per la seva modernitat. Gérando feia observar que la pobresa és relativa i que les necessitats individuals creixen per costum i imitació quan hi ha un increment general de la prosperitat. Amb idèntica perspicàcia,

atribuïa el sobtat interès pels pobres no pas a cap augment del seu nombre, sinó al fet que havien esdevingut més visibles a causa de les enquestes públiques i les formes regulars de beneficència, igual com havia passat amb els malalts mentals o amb els sords-muts: «*c'est seulement [...] lorsque l'administration publique procède à quelque enquête spéciale sur cette matière [els sords-muts], qu'on découvre avec surprise à quel point cette infirmité est répandue [...] La misère ne s'accroît pas en réalité, par cela seul qu'elle se manifeste aux regards.[...] Or, c'est surtout lorsqu' un régime de secours publics s'introduit et se développe dans un pays, que le phénomène ici signalé doit avoir lieu. Car, les secours privés se distribuent en silence et dans l'ombre; il n'en est point tenu d'état; les infortunes qu'ils soulagent restent ignorées. [...] La présence des pauvres fait plus d'impression dans les villes, parce qu'ils y sont plus accumulés, parce qu'ils s'y montrent davantage, et en présence d'un grand nombre de témoins.*»¹⁸ Gérando refutava amb la mateixa energia els malthusians, indicant per una banda que la tecnologia de la maquinària permetia d'escapar del cercle viciós de l'agricultura de subsistència i comparant, per l'altra, les taxes de nupcialitat i de natalitat en els departaments francesos per tal de negar que hi havia una relació forçosa entre pobresa i reproducció.¹⁹

Que rebutgés el malthusianisme i la urbanització com a explicacions de la pobresa i que celebrés l'adveniment de la industrialització perquè feia pujar el nivell general de benestar individual i col·lectiu no vol pas dir que Gérando negués la connexió entre industrialisme i indigència. La desigualtat formava part essencial de la societat, «*parce qu'elle est la condition de ses progrès; or, le progrès est la grande loi de la société humaine*».²⁰ Però l'industrialisme causava víctimes, sobretot entre els assalariats, tant si eren temporers com obrers no especialitzats o fins i tot treballadors especialitzats de les indústries de luxe i d'exportació. D'aquí que la contrapartida del ràpid creixement tecnològic fos l'obligació dels empresaris i de la societat en general de preveure la vulnerabilitat dels treballadors i d'oferir-los protecció.²¹ Profundament preocupat per l'ètica de l'«*enrichissez-vous*» que s'estenia per la França de Guizot i pel perill de conflicte de classes, Gérando va recórrer a solucions tradicionals, però amb vestits moderns. Fidel a les seves teories antropològiques de joventut sobre els estadis de la civilització sostenia que, de la mateixa manera que les tribus i els pobles primitius donaven asil i hospitalitat als necessitats, les societats modernes havien de fer el mateix, «*avec une supériorité correspondant à celle du développement social*»,

18. GÉRANDO, *De la bienfaisance*, vol. II, ps. 455-457; *vid.* també vol. I, ps. 146-147.

19. GÉRANDO, *De la bienfaisance*, vol. I, ps. 270-301; *Le Visiteur* (1826), ps. 178-182 i 203-213.

20. *De la bienfaisance*, vol I, p. 152.

21. *Ibid.*, vol. I, ps. 169-269.

a través de l'associació, però sobretot a través d'un sistema formal de solidaritat i de protecció en el qual el sector públic i el sector privat, l'individu i la comunitat, col·laboressin dins un esperit de fraternitat universal. Per a Gérando, el millorament moral i material era la característica tant del progrés individual com del de la societat. Societat i estat formaven, als seus ulls, una continuïtat jeràrquica, amb tonalitats organicismes: de la família es passava a la comunitat, aliança de famílies, del municipi a la província, aliança de municipis, tot plegat unit pel llaç intern del reconeixement de la reciprocitat de drets i deures.²²

Val a dir que Gérando era massa modern per a satisfer-se amb una recepta tan vagarosa i tan tradicional per als mals de la societat del segle XIX. Estalvi i control eren peces essencials del seu sistema de beneficència, i en la seva condemna de la mendicitat i de la falsa misèria era tan sever com qualsevol crític setcentista de la caritat. La solució no era de negar l'assistència, sinó de sotmetre-la a un control estricte basat en visites personals i periòdiques a les cases dels suplicants. Gérando s'estenia llargament en els detalls d'aquestes visites, perquè havien de complir diverses funcions: judicar la sinceritat de la persona en qüestió, decidir la forma més adequada d'assistència i la durada d'aquesta, trobar feina per als qui hi estiguessin físicament capacitats i influir i rehabilitar a través de l'exemple moral.

Perquè, com en èpoques anteriors, la independència econòmica continuava sent el principal requisit previ. El que era nou, i característic de la Restauració a França i a Anglaterra, era el convenciment que rebre caritat, si més no d'una manera sistemàtica, era degradant; la qual cosa comportava el corollari que els qui havien caigut en un estat de degradació, per indigència o per delinqüència, podien ser rehabilitats.²³ Això es podia aconseguir per diversos camins: facilitant feina, educant, fomentant l'estalvi, donant exemple, car hom esperava dels estaments inferiors que imitessin els seus superiors. I encara que cap d'aquestes idees (tret de la de l'estalvi) no era nova, l'èmfasi que hom hi posava i les conseqüències positives molt concretes que hom n'esperava poden ser considerades com a típiques de la mentalitat de la Restauració.

L'ensenyament per a les classes treballadores, per exemple, ja no era considerat, com a l'època de la Il·lustració, en un sentit restringit, pràctic i exclusivament instrumental, sinó d'una manera més ampla i més altruista, que tenia en compte els objectius utilitaris, però també la formació del caràcter moral. No és pas una casualitat que Gérando tingués un paper actiu en l'establiment d'escoles primàries i en la instrucció de mestres, fomentant el sistema de Lancaster i explorant els experiments alemanys sobre l'ús del

22. *Ibid.*, vol. I, ps. 467 i 510-511

23. *Ibid.*, vol. I, ps. 474-477; POYNTER, *Society and pauperism*, ps. 78-79.

cant a l'escola com a mitjà de formació del caràcter.²⁴ L'objectiu era sempre el mateix: *Self-education, or The means and art of moral progress*, per dir-ho amb el títol de la traducció anglesa d'un altre dels èxits de llibreria de Gérando, que s'avançava 35 anys al molt més materialista *Self-help* de Samuel Smiles.²⁵

Però encara que l'objectiu fos la independència material i moral, Gérando admetia que el pauperisme no es podia erradicar i que continuaria existint en una escala que ultrapassava de molt les possibilitats de la filantropia privada. Atès que la presència permanent dels pobres exigia un sistema de beneficència, la qüestió essencial era la molt pràctica de com fer-s'ho perquè fos al més efectiva possible. Per això criticava la *New Poor Law* anglesa, perquè li semblava un error de creure que el sistema anglès tenia validesa universal i de crear institucions repressives abans d'haver posat en peu un sistema complet de beneficència, ja que els remeis a mitges no sols no servien de res, sinó que eren contraproduents.²⁶

Un tal sistema complet requeria estudi, la recollida d'estadístiques i tota una varietat de solucions, institucionals i lliures, d'auxili i de repressió, per a les diferents categories de pobres. Era aquí que intervenien les consideracions d'estalvi i de control. Perquè, com l'exemple anglès havia demostrat a bastament, l'assistència en institucions podia ser molt cara. Els ranxos de Rumford permetien economies d'escala i els seus fogons ajudaven d'una manera pràctica els pobres independents i els ensenyaven els beneficis de l'estalvi. Però més que en els enginyosos invents pràctics de Rumford, Gérando, com Bentham, veia la solució i el futur de la beneficència en l'eficiència administrativa. Centralista conseqüent, encara que no tant com Bentham, Gérando situava l'estat a l'àpex de la piràmide formada per l'individu, la família, el municipi i la província. A l'individu no li faltaria mai l'oportunitat de fer la caritat privadament i, de fet, tenia una funció insubstituïble com a visitador i tutor dels indigents. Però el paper de protagonista corresponia a l'administració de l'estat: «*La bienfaisance publique réparait encore au sommet de l'édifice social, appliquant à tous les malheurs publics les saintes lois de l'humanité [...] Ses dispensations deviennent plus générales, comme son action est plus lointaine.*»²⁷ Era la visió napoleònica de l'adminis-

24. Per a les idees de la Il·lustració sobre l'ensenyament primari H. CHISICK, *The limits of reform in the Enlightenment: attitudes towards the education of the lower classes in eighteenth-century France* (Princeton, N.J., 1981); O. MOREL, *Essai sur la vie et les travaux de Marie-Joseph baron de Gérando* (París 1946), ps. 39-42 i 53-55.

25. *Du perfectionnement moral; ou, De l'éducation de soi-même* (París 1824). Se'n van fer tres edicions als Estats Units (Boston 1830, 1832 i 1833). El *best-seller* de Smiles es va publicar per primera vegada el 1859.

26. *Le Visiteur* (1826), ps. 427-430; *De la bienfaisance*, vol. I, ps. 502-504.

27. *De la bienfaisance*, vol. I, p. 511.

tració estatal omniscient, neutral i eficaç que Gérando mateix havia ensenyat en els seus cursos públics de dret administratiu.²⁸ La beneficència constituïa un dels aspectes principals de les responsabilitats de l'estat per la seva importància amb vista a la cohesió social. Era aquesta associació de la beneficència amb l'autoritat estatal que feia els moderats italians, especialment els del Piemont, tan receptius al missatge de Gérando.

L'experiència directa de la dominació francesa i la poderosa imatge de la superioritat anglesa durant l'època de la Restauració expliquen l'interès dels estaments cultes italians pel debat sobre la beneficència a França i a Anglaterra. Les fondes arrels de la caritat catòlica expliquen, per una altra banda, el to fonamentalment humanitari d'aquest mateix debat a Itàlia. Els terribles hiverns del 1815 al 1817 van empènyer els terratinents rics a repartir sopes de Rumford en quantitats considerables. Cosimo Ridolfi, el pare del qual havia anotat els ingredients usats per a les que havia distribuït a les seves terres de la Toscana i el que havien costat, va parlar el 1818 a l'Accademia dei Georgofili sobre l'experiència molt més important de la Savoia, on se n'havien repartit 130.000 racions, i sobre la introducció de brous fets a base d'ossos als establiments caritatius parisencs. La seva conclusió, que responia sense dir-ho als atacs de Melchiorre Gioia contra aquesta mena d'ajuda (perquè ignorava els problemes reals de la millora de l'habitatge dels camperols i de l'agricultura), era expressada en termes purament humanitaris: «*Noi speriamo di piu che non vi sarà paese civilizzato che non voglia trar profitto da queste utile scoperte, poichè il restare indifferente a tali ritrovati, il ricusar di sollevare la miseria di molti individui con dei mezzi si facili, sarebbe lo stesso che confessare una ignoranza crassa e colpevole, o sarebbe almeno un far insulto alla Provvidenza e all'umanità*».²⁹ No hi pot haver dubte que, a la Itàlia del nord i central, durant tota l'època de la Restauració, l'humanitarisme catòlic va inspirar intenses actuacions caritatives privades, tant individuals, com les de Giulia Falletti di Barolo i Silvio Pellico, com d'un caire més associatiu o institucional, com els asils per a invàlids de Cottolengo i les escoles per a infants pobres d'Aporti.

28. Gérando va fer les primeres classes de dret administratiu a França entre el 1819 i el 1821, fins que van ser prohibides pel govern; va tornar a fer-ne a partir del 1826 i el 1829 va començar a publicar les seves lliçons sota el títol d'*Instituts du droit français, ou Éléments du code administratif*, 6 vols. (París 1829-1836). Vid. MOREL, *Essai sur la vie... de Gérando*, ps. 42-43 i 51-52. Beugnot, que era un funcionari napoleònic tan experimentat com Gérando, va elogiar aquest curs, que «anunciava els principis del dret quan tot just acabaven de sortir del laboratori de la ciència» (*Éloge funèbre du baron de Gérando*, Chambre des Paris, sessió del 2-II-1844).

29. C. RIDOLFI, *Risultato dell'uso di zuppe economiche*, p. 175; M. GIOIA, *Problema: quali sono i mezzi più spediti, più efficaci, più economici per alleviare l'attuale miseria del popolo in Europa. Discorso popolare* (Milà 1817).

El que ja no és tan clar és fins a quin punt van ser acceptats a Itàlia els aspectes modernitzadors del debat sobre la beneficència a Anglaterra i a França. No hi ha dubte que el més progressista de tots els periòdics italians de la Restauració, els "Annali Universali di Statistica", de Milà, sempre amatents a les novetats tecnològiques, productives o institucionals estrangeres, va dedicar més espai als mètodes d'ensenyament primari que no a les discussions sobre beneficència. I les escasses referències que hom hi trobava, a principis dels anys trenta, a publicacions o institucions filantròpiques estrangeres anaven acompanyades d'una crida no gaire esperançada demanant informació més sistemàtica sobre aquesta mena d'establiments als estats italians, perquè «noi potremmo far così conoscere ai forastieri i progressi che andiam facendo nella benivolenza e nella cordialità illuminata e previdente, già che nessuno vorrà contraddire a questo nostro paese queste due belle doti: solo ne piacerebbe che fossero meglio rivelate»³⁰

L'única excepció, en això com en tantes altres coses, és Carlo Cattaneo, que va dedicar un llarg article, el 1836, a fer la ressenya de *De la charité légale*, de F.M.L. Naville. Cattaneo no tenia cap dubte sobre els efectes negatius de la caritat pública, fora de l'absolutament provisional en moments de crisi política. Amb el seu rigor habitual, demostrava, a base d'exemples seleccionats de l'Europa occidental i dels Estats Units, que les contribucions del tipus dels *poor rates* i els asils de la mena de les *workhouses* eren ineficaços, inhumans i antieconòmics: posaven traves al lliure moviment de la mà d'obra, treien tot incentiu al treball, degradaven el treballador i eren administrats d'una manera ineficient. Malgrat el seu humanitarisme, que li feia insistir en la humiliació que representava dependre de la caritat i en les desastroses condicions de les *workhouses*, la seva profunda fe en el caràcter emprenedor de les modernes estructures productives l'empenyia a acceptar la permanència de la pobresa. Aquesta només podia ser alleujada per una caritat privada basada en el mètode de Gérando de vincles personals a través de visites a domicili i que ell confiava que aniria especialitzant-se cada cop més, a través de l'experiència pràctica i l'esforç associatiu, en diferents activitats benèfiques.³¹ Cattaneo mai no va tornar a tractar aquest tema. Els Congressos de Científics Italians, que en els anys quaranta van aplegar l'*élite* dels moderats del país, tampoc no van esmentar els pobres o la beneficència, excepte en relació amb l'ensenyament tècnic i amb el treball infantil a les

30. «Annali Universali di Statistica», xxxi (febrer de 1832), p. 128. Abans Romagnosi havia publicat un article titulat *Del trattamento dei poveri* en el volum dels «Annali» corresponent al 1829. El caràcter fortuït de les mencions d'institucions benèfiques durant aquests anys és indicatiu de l'actitud poc clara, en aquestes matèries, dels «Annali», on el principal responsable de la informació sobre filantropia era Giuseppe Sacchi.

31. C. CATTANEO, *Della carità legale*, «Annali Universali di Statistica», L (1836) i LI (1837) rep. a C. CATTANEO, *Scritti economici* (Florència 1956), vol. I, ps. 343-400.

fàbriques; només al congrés de Nàpols del 1845 hi va haver finalment una discussió general sobre les causes de la indigència i els seus remeis.³²

L'entusiasme de Cavour per les propostes de la comissió de la *Poor Law* anglesa va desvetllar molt poc interès fora del reduït cercle d'amics i de col·legues del seu pare, aleshores alcalde de Torí, precisament perquè la connexió entre pauperisme i activitats productives, en la qual insistien tant els economistes polítics anglesos, va tenir poc ressò en cercles italians en els primers anys trenta. Abans que Francesco Ferrara es dediqués a propagar activament l'escola anglesa a partir dels anys quaranta, el que hom entenia a Itàlia per economia política duia el segell francès de la fe en l'estadística i l'administració, combinada amb el convenciment de la primàcia de l'agricultura i amb una creença genèrica en el *laissez faire*. Per això, si els arguments de Cavour sobre el cost econòmic i moral dels *poor rates* van ser fàcilment acceptats, la seva aprovació de la duresa de les *workhouses* que la comissió proposava no va rebre cap suport.³³ La caritat i les institucions benèfiques van continuar sent considerades com a necessàries, com a intrínseques a la civilització cristiana, de fet, en una visió sentimentaloida d'una societat idíl·lica exemplificada pels pobres virtuosos i dòcils. Les historietes de les «Lecture popolari», una col·lecció per a l'educació moral dels joves que Lorenzo Valerio va començar a publicar el 1837 a Torí, parlaven d'ètica del treball, d'escola, de caritat, d'esforç personal, de la predilecció que els animals domèstics senten pels pobres, culminant en el missatge «la pobresa ben ordenada és una gran riquesa». No és sorprenent, doncs, de trobar-hi un passatge de Gérando sobre les virtuts dels pobres.³⁴ Cap als anys quaranta les llistes d'institucions benèfiques ja eren exhibides com a motiu d'orgull ciutadà, justament perquè eren prova de l'àmplia presència d'un esperit cristià: «*Le opere pie sono la prima e vera meraviglia di Torino [...] Le istituzioni misericordiose di questa città basterebbero a recar lustro ad una metropoli tre volte più popolosa*», escrivia Davide Bertolotti el 1840.³⁵

32. *Riunione degli Scienziati Italiani... Atti*, III (Florència 1841), p. 48: sobre un orfenat-escola d'oficis a Prato; IV (Pàdua 1842), p. 488: un informe de Petitti di Roreto sobre l'ensenyament d'oficis a les institucions benèfiques piemonteses; V (Lucca 1843), p. 93, i VI (Milà 1844), p. 234: sobre treball infantil; VII (Nàpols 1845), ps. 435-436: causes de la indigència i programes de treball a les institucions benèfiques. Agraïixo a Rossano Pazzagli aquestes referències, que constitueixen la llista pràcticament completa d'allusions als pobres i a la beneficència en els congressos.

33. ROMEO, *Cavour e il suo tempo*, ps. 441-448.

34. «Lecture Popolari», I (Torí 1837). Els títols de les historietes moralitzadores eren *Amore verso le bestie e predilezione di queste verso i poveri*, *Dell' importanza del lavoro*, *Educazione ed istruzione*, *Le virtù del povero* (de Gérando), *Voti a pro' d'indigenza*, *Della carità*, *Chi s'ajuta Iddio l'ajuta* (de Lambruschini), *Appello a favore degli asili di carità*, i *Povertà ben ordinata è grande ricchezza*.

35. D. BERTOLOTTI, *Descrizione di Torino* (Torí 1840), p. 145.

És evident que, en un ambient on els deures religiosos i la vocació agrícola eren encara tan forts, els atacs contra el concepte mateix de beneficència, tant si venien dels malthusians com dels economistes polítics, no podien ser gaire escoltats. Però això no volia dir que hom negués la necessitat d'una organització econòmica i eficient de la beneficència. Es pot retreure aquí l'analogia amb el rebuig per part dels moderats italians, en aquesta mateixa època, de la via industrial anglesa cap al progrés i el seu entusiasme, en canvi, per la instrucció i la tecnologia agronòmiques.³⁶ Amb la publicació de l'únic estudi d'importància en italià, durant la Restauració, sobre els pobres i la caritat, el *Saggio sul buon governo della mendicizia, degli istituti di beneficenza e delle carceri*, de Carlo Ilarione Petitti di Roreto (1837), la modernitat d'un sistema públic de beneficència era legitimada, però gairebé exclusivament en termes d'una ciència de l'administració.³⁷

Petitti, un conseller d'estat piemontès que, entre d'altres coses, havia estat encarregat de les presons, devia a Gérando molt més que no admet la seva menció de *Le Visiteur du pauvre*, però el seu assaig de més de mil planes no té la riquesa intel·lectual, el rigor, ni la modernitat del francès. A Petitti li agradava esmentar noms i citava autors setcentistes i vuitcentistes, piemontesos i estrangers, de la manera més eclèctica, però sempre en defensa d'opinions conservadores. A diferència de Gérando, creia en el deure cristià de la caritat i atacava la Reforma protestant, que acusava de destruir les institucions benèfiques. Val a dir que el seu catolicisme era d'encuny progressista, perquè atacava també els qui sostenien que hi havia menys misèria als països catòlics, citant els exemples d'Espanya i Portugal, on «*la mancanza di carità illuminata, il mal governo civile, la pessima condizione che ne deriva sono causa di un numero eccedente di poveri*».³⁸ El que més radicalment el distingia de Gérando, però, era la seva hostilitat total a l'industrialisme, que li feia posar en dubte (el 1837!) la segons ell fictícia prosperitat de la immensa indústria artificial de la Gran Bretanya... A parer seu, l'única cosa que mantenia les fàbriques angleses en funcionament eren els *poor rates*, perquè els salaris eren tan baixos que aquests subsidis eren necessaris per a mantenir el nivell de subsistència. El clàssic argument conservador contra la indústria i la urbanització –que engendraven proletaris, que fomentaven la dissipació i els casaments abans d'hora i que augmentaven la

36. S. WOOLF, *A History of Italy 1700-1860* (Londres 1979), ps. 316-331.

37. PETITTI DI RORETO, *Saggio sul buon governo*, vol. I, ps. XXIII-XXXV («Ragione dell'opera»). L'única altra obra important sobre beneficència apareguda a Itàlia va ser la de C.L. MORICHINI, *Degl' istituti di pubblica carità e d'istruzione primaria a Roma. Saggio storico e statistico* (Roma 1835). La majoria de guies urbanes dels anys quaranta, sobretot les publicades per als Congressos de Científics Italians, incloïen seccions sobre les institucions benèfiques.

38. PETITTI DI RORETO, *Saggio sul buon governo*, vol. I, ps. 367-368 n. 4.

demanda de béns superflus— anava naturalment acompanyat d'una enèrgica defensa de l'agricultura, encara que també en aquesta ocasió es manifestava l'interès pel progrés agronòmic que faria de Petitti un dels principals membres de l'Associació Agrària de Torí.³⁹ No es podia imaginar un contrast més gran amb Gérando, el qual acceptava explícitament la tesi malthusiana que la productivitat agrícola mai no podria aconseguir el creixement de la població.

Però si la seva religiositat i el seu antiindustrialisme distanciaven les seves actituds mentals de les de Gérando (i de la direcció general del progrés material vuitcentista), en canvi Petitti estava d'acord amb aquest en l'acceptació de la inevitabilitat de la pobresa: «*la povertà è purtroppo più o meno nella condizione normale della specie umana, ed eccede specialmente ogni proporzione nelle contrade in cui si ha, come nell' Inghilterra, gran numero di proletarii*». El malthusianisme no era cap solució —sostenia, presentant amb deteniment el mètode gerandià de les visites a domicilis com un mitjà efectiu d'evitar la indigència per la instrucció i la persuasió.⁴⁰ Però els economistes polítics tampoc no tenien raó d'atacar la beneficència per inútil i perquè interferia amb el mercat: «*Il pauperismo debbe considerarsi come una malattia morale, che la religione e l'umanità insegnano di soccorrere, di temperare e di correggere, mà ciò non ha che fare coi veri principii dell' economia politica, le di cui teoriche sono estranee alla questione della mendicITÀ, quando si vogliono considerare nel senso delle opinioni cristiane; e riguardo alla scienza può solo dirsi, che anche i poveri, tolti dall' ozio, possono farsi utili produttori, e che perciò giovano eziandio per tale rispetto i principii della carità illuminata.*»⁴¹ Mentre que Gérando havia defensat la necessitat d'un sistema racional de beneficència perquè veia un nexa orgànic entre progrés i pobresa, el conservadorisme de Petitti es feia evident en la seva separació expressa de la producció econòmica i l'existència de pobres.

Precisament perquè la pobresa era un fenomen irremeiable i omnipresent, la preocupació principal de Petitti, com a conservador modern que era, consistia a elaborar el mètode més racional i, doncs, més efectiu de contenir-la i alleujar-la. Les seves propostes, com era d'esperar, eren més convencionals i més dures que no les de Gérando. El que més l'interessava eren sens dubte els sistemes d'internament, i no deixa de ser significatiu que inclogués en el seu llibre un pla de presó racional, directament inspirat en el Panòpticon de Bentham. Les seves detallades prescripcions per als asils-tallers eren basades en les *workhouses* angleses i contenien ecos de debats disciplinaris vells i nous sobre la necessitat de separar els asilats veterans dels interns

39. *Ibid.*, vol. I, ps. 123-124 i 72-80.

40. *Ibid.*, vol. I, ps. 6 i 372-372 n.7.

41. *Ibid.*, vol. I, p. 120.

voluntaris i la franca acceptació d'una disciplina exacta i severa: privació d'aliments, treball en solitari, humiliacions exemplars.⁴²

Però la pedra angular de l'edifici teòric bastit per Petitti era l'atribució a l'administració de la responsabilitat i la capacitat de crear un sistema de beneficència econòmic i funcional. Com els seus predecessors setcentistes i com els seus coetanis, Petitti estava obsedit per la mendicitat pública («*le strade d'uno stato, veramente incivilito, non devono offrire il disgustoso spettacolo di una turba di schifosi pitocchi, che assordano i viandanti colle moleste e spesso finte loro querele*»⁴³). Com Gérando, estava convençut de la necessitat de basar qualsevol actuació en la recollida d'estadístiques: «*con la fedele sposizione dei fatti [le statistiche] giungono a persuadere l'amministrazione dell'adempimento dei propri doveri, ed a convincere la pubblica opinione dell'utilità degli adottati provvedimenti; la quale utilità, quando è così comprovata, aggiunge forza e rispetto alla legge*».⁴⁴ Corresponia a l'administració l'important paper de desviar la caritat privada de la distribució indiscriminada d'almoines, de manera que esdevingués útil i eficaç. Però, en una perspectiva més àmplia, només l'administració podia organitzar d'una manera efectiva un sistema de beneficència, perquè «*la scienza del governo segue quasi dappertutto, ai dì nostri, l'incontrastabile progresso della civiltà*»; de fet, «*l'amministrazione può considerarsi pertanto come lo strumento destinato dalla Provvidenza*»⁴⁵

Gérando mai no hauria establert una identificació tan remarcable entre el govern i Déu. Però les seves idees sobre la relació entre caritat privada i beneficència, entre esforç individual i ajuda social, i sobre el paper rector de l'administració en la delimitació dels camps d'actuació de l'estat i de la societat van proporcionar l'entrellat per al tractat de Petitti i van introduir-se en el discurs dels moderats piemontesos. Com ha observat Romeo, Petitti i Giacomo Giovanetti, futurs col·laboradors íntims de Cavour, van trobar un primer terreny d'entesa en el debat sobre «la caritat legal». Giovanetti defensava una direcció única, constant i rigorosament controlada de la caritat pública i privada. A començos dels anys quaranta el mateix Cavour ja havia modificat la seva primera fe en la solució de les *workhouses* que havia proposat la *New Poor Law* i reconeixia que la complexitat de les estructures productives de la societat moderna engendraven pauperisme i exigien,

42. *Ibid.*, vol. I, cap. XII.

43. *Ibid.*, vol. I, p. 30. Petitti atacava els crítics que, en nom del liberalisme, defensaven la llibertat de captar, perquè la mendicitat podia menar al desordre i fins i tot a la revolta. Els mateixos autors (C.M.T. DUCHATEL, *La Charité dans ses rapports avec l'état moral et le bien-être des classes inférieures de la société* [París 1829], i F.M.L. NAVILLE, *De la charité légale* [París 1836]) eren criticats també per Gérando, però sense la preocupació de Petitti per l'ordre públic.

44. PETITTI DI RORETO, *Saggio sul buon governo*, vol. I, ps. 113-114.

45. *Ibid.*, vol. I, ps. XXIX i 133.

doncs, «mesures generals» de beneficència pública.⁴⁶ El que és significatiu en les opinions d'aquests tres exponents del liberalisme piemontès és la seva opinió que un govern centralitzat era el mitjà més adequat de regular els problemes creats pels mecanismes complexos i obscurs d'una societat ràpidament canviant i, en el fons, molt mal compresa. Va ser en aquest mateix camp de la beneficència que la classe dirigent anglesa va fer també el primer, i decisiu, pas cap al control de l'administració local per part del govern central. No és estrany, doncs, que la classe dirigent piemontesa, donada la seva herència napoleònica, anés encara més lluny en la fe en un govern centralitzat com a solució dels problemes socials.

Amb tot, igual com a Anglaterra i a França, les conviccions liberals demanaven l'establiment d'un equilibri entre la iniciativa pública i la privada que deixés molt camp lliure a les formes tradicionals de caritat i que limités el paper de l'administració al control general, la direcció i la suplementació de l'assistència privada. A tots tres països aquesta assistència privada era basada cada cop més en els mètodes moderns de Rumford i de Gérando: ranxos econòmics i tracte personal amb la família necessitada a través de visites. El repartiment de ranxos va esdevenir una forma típica d'ajut en períodes de crisi.⁴⁷ Les visites als pobres van ser adoptades per les dones de la burgesia com una de les seves principals activitats socials i aviat van esdevenir el mode d'operació de societats benivolents més professionals, com la Charity Organisation Society anglesa i, més endavant, de la beneficència estatal.⁴⁸

Malgrat la consciència clara de la ineficàcia i la insuficiència de la caritat privada, fins i tot els partidaris de la intervenció de l'estat van resistir-se durant molt de temps a estendre'n l'actuació, essencialment per dues raons. La fonda aversió a l'augment de les despeses públiques és la primera, i òbvia, explicació, que militava contra la consideració de l'estat com a responsable

46. ROMEO, *Cavour e il suo tempo*, ps. 446 i 556. Per a la legislació piemontesa, M. PICCIALUTI CAPRIOLI, *Il «Sistema della beneficenza pubblica» del Piemonte preunitario*, dins G. POLITI, M. ROSA i F. DELLA PERUTA (eds.), *Timore e carità. I poveri nell' Italia moderna* (Cremona 1982).

47. Ja el 1802 l'anònim biògraf de Rumford afirmava que «és als seus suggeriments que hem d'agrair l'existència de nombroses societats repartidores de ranxos en aquest reialme; les quals, amb insòlita profusió, s'han estès d'un extrem a l'altre del regne i s'han multiplicat fins a un tal punt, a dins i als voltants de la capital, que han esdevingut eminentment beneficioses» (*Public characters*, ps. 19-20).

48. Per a la primera època de les visites a domicili, POYNTER, *Society and pauperism*, ps. 96-98. El paper de les dones en les activitats benèfiques durant el segle XIX ha estat estudiat sobretot a Anglaterra: F.K. PROCHASKA, *Women and philanthropy in nineteenth-century England* (Oxford 1880); B. HARRISON, *Philanthropy and the Victorians*, dins *Peaceable kingdom. Stability and change in modern Britain* (Oxford 1982); E. WILSON, *Women and the Welfare State* (Londres 1977).

principal de les mesures generalitzades de beneficència, ni que fossin selectives, de la mateixa manera que retardava l'extensió de l'ensenyament primari. Però, sobretot, fins i tot a aquells que acceptaven un paper més actiu i més acuradament graduat de l'administració estatal, sempre els quedava un residu de por que la beneficència no minés la independència de les classes treballadores. La intensitat d'aquesta creença en la necessitat de forçar els pobres a refiar-se dels seus propis esforços, la il·lustra molt bé un assaig del 1855 sobre l'obligació d'ajudar els pobres i la millor manera de fer-ho, en el qual el filantrop toscà Lambruschini condemnava els terratinents que donaven feina als pobres sans perquè « *il sussidio permanente e più fruttuoso è quello di esortarli, di stimolarli e indirizzarli a cercare e trovare lavoro. Dico cercare, perchè se togliono al povero la necessità di pensare a sè stesso, noi distruggiamo il gran valsente ch'egli ha nel proprio accorgimento e nella propria sollecitudine... Cercati lavoro, noi dobbiamo dire al bracciante sano* »⁴⁹

Esforç individual i beneficència estatal en reserva eren les dues cares d'una mateixa moneda. L'èxit dels moderats italians en aquest terreny va ser el resultat no sols de la seva pròpia fe en l'acció estatal com a millor manera de regular la societat, sinó de l'acceptació del mateix dogma de l'ètica del treball per l'oposició democràtica. Com deia «La Voce del Popolo» de Milà, el juliol del 1848, analitzant les jornades parisenques del juny «*Il Proletario inglese vive nobilmente colla tassa dei poveri, il campagnone Allemanno carico di denaro o di ninnoli non arrossisce d'andar mendicando di officina in officina la passata; il Lazzariglio Spagnuolo fa di meglio, domanda la carità appuntando lo schioppo; l'operaio francese dimanda del lavoro; e se invece del lavoro voi gli offrite l'elemosina, egli si rivolta e vi risponde a colpi di fucile. Io amo meglio l'operaio francese, ed io vo [sic] superbo d'appartenere a questa razza fiera inaccessible al disonore.*»⁵⁰

Traducció de JOAN-LLUÍS MARFANY

49. R. LAMBRUSCHINI, *Della necessità di soccorrere i poveri e dei modi* (Florència 1855), p. 30.

50. «La Voce del Popolo», núm. 113 (19-VII-1848), p. 449. Agraeixó aquesta referència a Martin Brown.